

Матласевич О. В.

АКСІОПСИХОЛОГІЧНІ ІДЕЇ У ТВОРІ ІНОКЕНТІЯ ГІЗЕЛЯ «МИР З БОГОМ ЛЮДИНИ»

У статті представлено результати психолого-герменевтичного та контент-аналізу твору відомого мислителя XVII століття Інокентія Гізеля та на їх основі виявлено аксіопсихологічні ідеї, врахування яких сприятиме удосконаленню та розробці цілісної концепції ціннісно-орієнтаційної сфери особистості. Основними загальнолюдськими цінностями, виявленими на основі аналізу твору «Мир з Богом людини», є: Бог, святиня, віра, людина, життя, влада, мудрість, праця, справедливість, добро, честь людини та її добре ім'я, мир, правда, вірність та чистота.

Ключові слова: аксіопсихологія, цінності, ціннісні орієнтації, психолого-герменевтичний аналіз, контент-аналіз, моральність, духовність.

В статті представлені результаты психолого-герменевтического и контент-анализа произведения известного мыслителя XVII века Иннокентия Гизеля и на их основе выделено аксиопсихологические идеи, учет которых будет способствовать совершенствованию и разработке целостной концепции ценностно-ориентационной сферы личности. Основными общечеловеческими ценностями, обнаруженными на основе анализа произведения «Мир с Богом человеку», являются: Бог, святиня, вера, человек, жизнь, власть, мудрость, труд, справедливость, добро, честь человека и его доброе имя, мир, правда, верность и чистота.

Ключевые слова: аксиопсихология, ценности, ценностные ориентации, психолого-герменевтический анализ, контент-анализ, нравственность, духовность.

The results of psychological and hermeneutic content-analysis of the work of famous thinker of the 17th century Innokenty Gizel have been presented in the article. The axio-psychological ideas, consideration of which would help to improve and develop the holistic concept of value-oriented sphere of a personality have been identified. The basic human values identified on the basis of analyzing the work «Peace with the God to a Man» («Мир з Богом людини») are The God, shrine, faith, person, life, power, wisdom, work, justice, goodness, honor and reputation of a person, peace, truth, faithfulness and purity.

Key words: axiopsychology, values, value orientations, psychological and hermeneutic analysis, content analysis, morality, spirituality.

Аксіологічна проблематика є пріоритетно актуальною в сучасній гуманістичній парадигмі психологічної науки. Сьогодні існує чимало підходів до цієї проблематики, зокрема щодо класифікації і типізації цінностей і ціннісних орієнтацій особистості: з позиції концепції вчинку В. Роменця (В. Татенко, Т. Титаренко. Я. Кальба, І. Сингаївська та ін.); концептів мотивації поведінки і діяльності особистості С. Максименка, О. Морозова та ін.; концептів особистісного смислу Д. Леонт'єва; вчення про смисл життя В. Франкла та ін.

Аксіопсихологічні аспекти розвитку ціннісно-орієнтаційної сфери висвітлено у працях І. Бега, М. Боришевського, Л. Горлецької, З. Карпенко, Л. Колберга, Д. Леонт'єва, М. Лук'янова, Р. Павелківа, Ж. Піаже, М. Савчина, Н. Чепелевої, В. Щербинової та ін. Водночас слід зазначити і те, що все ще не створено загальноновизнаної, системно-структурованої концепції ціннісно-орієнтаційної сфери особистості.

Знаходячись у пошуку адекватного ідеалу, нашому суспільству потрібне ясне та чітке осмислення не лише світової, а, передусім, вітчизняної культури. Вбираючи в себе різноманітність і багатство світової та вітчизняної культури, людина бачитиме у новому світлі справжні загальнолюдські цінності, відкриватиме нові обрії сприйняття світу, відмовившись від певних стереотипів мислення. Ще у 60-х роках XX століття відомий радянський академік М. М. Мойсєєв писав: «Ми переживаємо смутний час, коли моральність, суспільна свідомість визначають буття не меншою мірою, ніж економіка й котирування долара. Якщо ми не знайдемо спільних ідеалів, спільних цілей, якщо народ не відчужує своїх мускулів, якщо не повернеться самоповага та гордість за свою країну, за свою націю, то нас довго не покине відчуття духовної порожнечі» [3, с. 49].

Тому метою статті є на основі психолого-герменевтичного, а також контент-аналізів твору відомого мислителя XVII століття І. Гізеля виявити аксіопсихологічні ідеї, врахування яких сприятиме удосконаленню та розробці цілісної концепції ціннісно-орієнтаційної сфери особистості.

Подібні дослідження (історико-психологічні) дають змогу вивчати психологічну реальність будь-яких епох та особистостей на основі аналізу письмових джерел інформації. Для цього використовуються методи психолого-історичної реконструкції, психологічної герменевтики, контент-аналізу, біогра-

фічні методи. У нашому дослідженні використано два методи: метод психологічної герменевтики (для виокремлення основних ідей твору в контексті ціннісно-орієнтаційної сфери особистості) та контент-аналіз (для статичного підтвердження виділених основних цінностей).

Важливим етапом будь-якого дослідження є чітке окреслення смислових характеристик обраного для аналізу психологічного конструкту. Тому коротко розглянемо розуміння ціннісно-орієнтаційної сфери особистості у сучасній психології.

Загалом, ціннісно-орієнтаційна сфера особистості являє собою системне утворення, функціональними структурами якого є цінності та ціннісні орієнтації – відносно сталі і селективні суб'єктивні ставлення до духовних і матеріальних об'єктів, котрі сприймаються людиною як значущі предмети, цілі та засоби для задоволення її актуальних потреб [2, с. 5-6].

У роботах вітчизняних та зарубіжних психологів сформувалося декілька підходів до розуміння цінностей.

По-перше, цінність виступає як суспільний ідеал, який вироблений суспільною свідомістю, що містить у собі абстрактне уявлення про атрибути обов'язкового у різноманітних сферах суспільного життя. Такі цінності можуть бути як «вічними» (істина, краса, справедливість), так і конкретно-історичними (патріархат, рівність, демократія).

По-друге, цінність постає в об'єктивній формі у вигляді матеріальної та духовної культури або людських вчинків, які є конкретним втіленням ціннісних ідеалів (етичних, естетичних, політичних, правових тощо).

По-третє, цінності є джерелом мотивації поведінки людини. У них знаходять відображення цілі і відповідні засоби їх досягнення. Цінності – це ідеї, ідеали, цілі, до яких прагне людина [4, с. 442].

Кожній людині притаманна індивідуальна специфічна ієрархія особистих цінностей, які є сполучною ланкою між духовною культурою суспільства та духовним світом особистості, між суспільним і індивідуальним буттям. Як правило, для особистих цінностей характерна висока осмисленість, вони відтворюються у свідомості особистості у формі ціннісних орієнтацій та слугують важливим фактором соціальної регуляції взаємостосунків людей і поведінки індивіда.

Отже, цінності являють собою переконання людей про життя та норми поведінки в суспільстві. Вони визначають мотиви та вчинки людей, їх уявлення про ідеальні моделі поведінки й ідеальні життєві цілі.

Як зазначалося вище, для виокремлення аксіопсихологічних ідей було обрано богословський трактат Інокентія Гізеля «Мир з Богом людині» (1669). Твір початково створювався як посібник для сповідників та тих, хто готується до сповіді. Він складається з присвяти, двох передмов та трьох частин: «Про покаяння вцілому», «Про покаяльника», «Про служителя таїнства святого покаяння...». Інокентій Гізель один із перших порушує проблему духовної сутності людини, її внутрішнього світу, цінностей та моральних якостей. Твір написаний на засадах православної догматики морального вчення, а тому є яскравим відображенням ціннісно-орієнтаційної сфери особистості того періоду.

На думку Інокентія Гізеля, людина породжує цінності за допомогою совісті. «Совість – це усвідомлення себе самого, чи усвідомлене судження про себе, за допомогою якого людина судить, слід їй щось робити, чи не слід. А також – добре чи зле є те, що вона робить або зробила» [1, с. 78]. У кожній людині є еталони добра і зла, правди та неправди, які вона отримує в процесі виховання та зберігає у своїй совісті. Вона оцінює світ та діє, опираючись на них.

Свої життєві цінності людина обирає завдяки волі. «Воля ж є силою духовною душі розумної, якою душа пристає до доброго, раніше пізаного розумом» [1, с. 79]. Спершу людина раціонально оцінює речі, ідеї, події стосовно того, добрі вони чи злі. Якщо вони є добрими – то людина завдяки своїй волі обирає їх. Якщо вони оцінюються як злі – то вона їх оминає. Злі ж учинки людина робить у тому випадку, якщо вона неправильно оцінює зовнішнє середовище, тобто зле вона вважає за добре через свою хибну совість. Звідси можна зробити висновок, що ключовим у структурі цінностей усе ж є когнітивний компонент. Саме завдяки наявності розуму людина є людиною: «Образ Божий, тобто розум, що ним Бог людину над усі створіння прикрасив» [1, с. 235], відрізняє людину з-поміж тварин і наближає до Бога.

Ціннісно-орієнтаційна сфера особистості розглядається у творі І. Гізеля крізь призму гріха. Гріх визначається ученим як «добровільне порушення заповідей Божих, або висловлювання, дія чи бажання всупереч заповіді Божій» [1, с. 92]. Грішити можна як через дію, так і через бездіяльність: «той, хто ухиляється від злого, або пристає до злого, грішить дією; а той, хто не чинить доброго, грішить бездіяльністю» [1, с. 98]. У контексті цього Інокентій Гізель усіх людей поділяє на досконаліх та недосконаліх. Досконалі люди «міцно поєдналися любов'ю з Богом» [1, с. 109], вони самі намагаються не грішити й інших людей не спокушають до гріха. Недосконалі ж люди або самі грішать, або інших спокушають чи спокушають до цього, або ж роблять і те, і те. Звідси, для досконалої людини цінностями є добро, добрі справи, Бог, людина та людське життя, права та гідність іншої людини, батьки, правда та віра. Недосконалі люди можуть нехтувати цими цінностями.

Вчиняючи гріх, людина посягає, перш за все, на загально визнану цінність. Такими цінностями є Бог, людина, життя, мудрість, праця, справедливість, добро, честь людини та її добре ім'я, мир, правда, вірність та чистота. Посягаючи на ці цінності, людина грішить смертельно і має нести за це справедливе покарання.

Отже, психолого-герменевтичний аналіз твору Інокентія Гізеля «Мир з Богом людині» дає змогу виокремити основні ідеї мислителя щодо ціннісно-орієнтаційної сфери особистості:

– ціннісно-орієнтаційна сфера особистості тісно пов'язана з совістю людини – особистісним утворенням, що є місцем збереження та органом продукування цінностей;

– цінності мають свою структуру, яка включає в себе три компоненти: чуттєво-емоційний (міститься в серці, проявляється через намір та почуття), когнітивний (міститься в розумі, проявляється у знаннях, думці, усвідомленні та пам'яті) та поведінковий (проявляється через дію та вчинок завдяки волі);

– провідне місце в цій структурі займає розум, оскільки саме він спрямовує волю людини та може керувати її емоціями;

– зовнішнім проявом невідповідності своїх дій загальнолюдським цінностям та нормам є гріх, що трактується Інокентієм Гізелем як неправильний вибір людини, що здійснюється завдяки її волі;

– основними загальнолюдськими цінностями є: Бог, святиня, віра, людина, життя, влада, мудрість, праця, справедливість, добро, честь людини та її добре ім'я, мир, правда, вірність та чистота. Найбільшою цінністю є Бог.

Для статистичного підтвердження основних цінностей, виділених на основі психолого-герменевтичного аналізу твору Інокентія Гізеля «Мир з Богом людині», було проведено контент-аналіз. Для аналізу ми обрали одну частину твору «Про покаяльника», обсягом 223 сторінки (близько 84 070 слів).

У процесі контент-аналізу тексту нами було виділено 50 слів (загальна кількість їх використання 5 546 слів), які стосуються ціннісно-орієнтаційної сфери особистості та мають високу частоту вживання (від 35 разів і більше) (табл. 1).

Таблиця 1
Одиниці аналізу

№	Слово	К-сть	№	Слово	К-сть	№	Слово	К-сть
1	Бог	593	18	Вчинок	101	35	Мир	61
2	Смерть	406	19	Намір	98	36	Істина	56
3	Святиня	334	20	Ближній	98	37	Вірність	54
4	Людина	298	21	Батько	96	38	Мати	54
5	Знання	248	22	Правда	88	39	Подяка	54
6	Життя	208	23	Тіло	88	40	Пам'ять	53
7	Віра	190	24	Слава	86	41	Почуття	47
8	Добро	168	25	Діло	77	42	Обдаровання	46
9	Слово	134	26	Природа	76	43	Совість	45
10	Розум	132	27	Душа	74	44	Батьки	41
11	Думка	116	28	Справедливість	74	45	Жаль	41
12	Любов	110	29	Серце	66	46	Свідомість	40
13	Влада	110	30	Чесць	65	47	Добровільність	40
14	Чистота	106	31	Праця	65	48	Добродійство	40
15	Благодать	102	32	Чесноти	64	49	Милосердя	36
16	Духовність	102	33	Мудрість	63	50	Свобода	35
17	Воля	101	34	Гідність	62		Всього: 5546	

Усі ці слова були об'єднані в такі шість смислових груп:

– структура ціннісно-орієнтаційної сфери особистості, яка містить у собі три компоненти: а) когнітивний: слово (134), думка (116), розум (132), знання (248), пам'ять (53), свідомість (40); б) чуттєво-емоційний: намір (98), серце (66), почуття (47), жаль (41), совість (45); в) поведінковий: воля (101), вчинок (101), діло (77);

– духовність: Бог (593), святиня (334), віра (190), благодать (102), духовність (102), душа (74), мудрість (63), істина (56);

– екзистенційне: смерть (406), людина (298), життя (208), любов (110), свобода (35), добровільність (40);

- моральність: добро (168), чистота (106), правда (88), справедливість (74), чеснота (64), вірність (54), добродійство (40), подяка (54), честь (65), гідність (62), милосердя (36);
- суспільство: влада (110), ближній (98), батько (96), слава (86), мир (61), мати (54), батьки (41), праця (65);
- природа: тіло (88), природа (76), обдаровання (46).

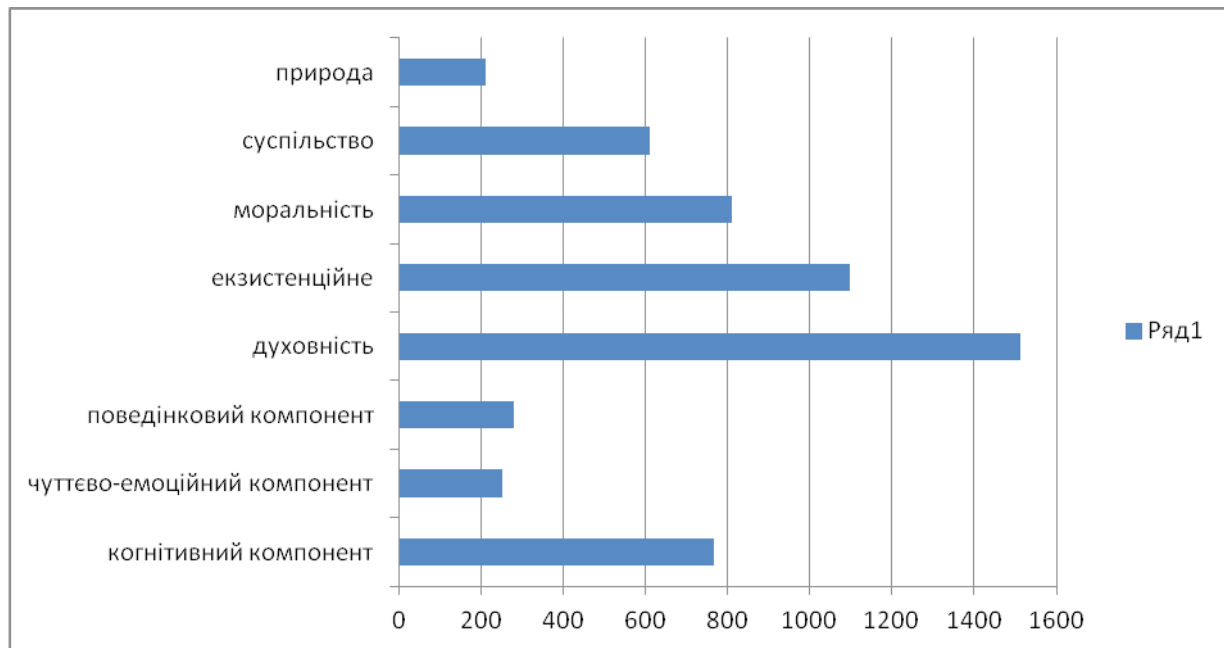

Рис. 1. Частота вживань слів різних смислових груп

Як видно з рис. 1, у структурі ціннісно-орієнтаційної сфери особистості, за Інокентієм Гізелем, найбільше місце займає когнітивний компонент. Це підтверджується тим, що слова, які належать до цієї підгрупи, мають найбільший ваговий коефіцієнт G : знання ($G=5,4$), слово, думка, розум ($G=4,72$); у той час, як слова двох інших підгруп мають вагові коефіцієнти 4,63 та 4,66.

Найвагомішою серед виділених цінностей є духовність. Більшість слів із цієї категорії – Бог, святиня, віра ($G=5,4$), благодать і духовність ($G=4,72$), мають найбільший середній ваговий коефіцієнт G . До того ж ці слова мають певну смислову пов'язаність між собою. Так, через відвідування святих місць, читання Святого письма, віддаючи шану священнослужителям, ми проявляємо свою віру в Бога і таким чином здобуємо «життя духовне, тобто благодать Божу» [1, с. 138].

Найвищою цінністю для Інокентія Гізеля є Бог (це слово має найбільшу кількість вживань у тексті: $Y=593$). Адже, як зазначає мислитель, будь-який гріх «суперечить любові до Бога, яка дає життя душі» [1, с. 263], «суперечить любові до благодаті Божої» [1, с. 261], або «уймає чести самому Богові» [1, с. 261], або є «спротивом любові до Бога» [1, с. 268]. Будь-яке осквернення людини є оскверненням і Бога, оскільки людина створена за Його образом.

Щодо категорії екзистенційне, то тут найбільший середній ваговий коефіцієнт мають такі слова: смерть, життя, людина ($G=5,4$) та любов ($G=4,72$). Найбільше вагове значення серед цих слів має слово смерть. Так, мислитель пише про те, що душа людини за своєю природою є безсмертною, але «входить смерть гріховна в душу нашу через відчуття тілесні, що діють безчинно, наче крізь вікна, які перед злодієм не зачинені» [1, с. 222]. Звідси, душа помирає тоді, якщо вона піддається спокусам зовнішнього світу.

Поряд із Богом великою цінністю для Інокентія Гізеля є людина ($Y=298$), оскільки будь-який гріх вчиняється не лише проти Бога, а й проти людини; або проти ближнього ($Y=98$) (заздрість, гнів, вбивство, знущання з убогих, затримання плати найманцям чи кривдження їх тощо), або проти себе (гордість, нечистота, лінощі, зажерливість, обжерство тощо).

Велике значення має і слово любов ($Y=110$), через яку виражається цінність людини. Любов проявляється двома способами: «або в ознаках чоловіколюбства загальних, що їх до всіх людей виказувати слід, як зовні, наприклад, дивлячись ясно, не люто..., так і всередині, наприклад, не бажати зла ніякого...; або в ознаках дружби особливих, які не до всіх, а лише до найближчих друзів виказують, наприклад, дружно бесідувати, підносити дарунки, чинити добродійства та ін.» [1, с. 296]. Інокентій Гізель описує гріхи, які суперечать цій цінності. Це, перш за все, зажерливість, що проявляється із закам'янілості серця, тобто немилосердя; заздрість, що може виявлятися в ненависті до іншого, радості від нещастя

ближнього, «страждани від непримноження зла і, навпаки, від примноження добра для ближнього» [1, с. 243]; гнів неслухний, який «суперечить любові, яка не рветься до гніву й не думає лихого» [1, с. 254]. Також закон любові до ближнього передбачає допомогу іншій людині як у «скруті тілесній», так і в «скруті духовній». Перша має на увазі милостиню, яку потрібно давати тим, хто її потребує. Друга – навчання або духовне наставництво менших або неучених. Крім того, Інокентій Гізель наголошує на тому, що любити потрібно не лише добрих людей, а й своїх ворогів «за те, що вони є люди, подібні до нас, як за природою, так і за можливістю отримання благодаті і слави Божої» [1, с. 296].

Серед моральних цінностей найбільше значення мають слова – добро (G=5,4) та чистота (G=4,72). Так, Інокентій Гізель пише, що ми повинні ближньому «бажати добра, а не зла» [1, с. 260], і якщо людині не хочеться нічого доброго робити, то вона вчиняє смертельний гріх – лінощі. Щодо другої цінності, то вчиняючи будь-який вид гріха нечистоти, людина вчиняє цей гріх проти Бога; тобто оберігаючи свою духовну та тілесну чистоту, людина оберігає в собі частинку Бога, оскільки створена за його подобою.

У категорії суспільство найбільше значення має слово влада (G=4,72). Такі дані можна пояснити тим, що серед основних цінностей тогочасного суспільства була покора відповідним об'єктам. Так, у соціальному та економічному житті владу над людьми має цар, у духовну житті – священнослужитель, у подружньому житті – «дається влада одному зашлюбленому над тілом іншого» [1, с. 167]. До того ж, люди повинні молитися за владу, віддавати їй честь та славу, у чому проявляється її велика цінність.

Отже, історико-психологічне дослідження твору Інокентія Гізеля «Мир з Богом людині» дало змогу виокремити основні ідеї мислителя щодо розуміння ціннісно-орієнтаційної сфери особистості XVI-XVII століття, зокрема її структури, ієрархії загальнолюдських цінностей, процесу породження цінностей людиною, а також причини та наслідки невідповідності дій людини загальнолюдським нормам та ідеалам.

Список використаних джерел:

1. Гізель І. Вибрані твори у 3-х томах / Під ред Л. Довгої. – К.-Львів: Свічадо, 2012. – Т. 1. Книга 1. – 624 с.
2. Карпюк Ю. Я. Вплив християнської моралі на ціннісно-орієнтаційну сферу молодших школярів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Ю. Я. Карпюк. – Хмельницький, 2012. – 16 с.
3. Моисеев Н. Н. Цивилизация на переломе. Пути России / Н. Н. Моисеев. – М., 1966.
4. Петровский А. В. Личность: феномен субъектности / А. В. Петровский, М. Г. Яршевский. – Ростов-на-Дону, 1990.